

овоме истакнутом државнику, који је био – према оцени Петра И. Поповића – „један од најугледнијих црногорских главара и најистакнутији носилац дипломатске делатности епохе Петра I“.

Милош Милошевић, редактор збирке докумената **Уједињење Црне Горе и Боке Которске и рад заједничке владе 1813–1814** (која је у припреми и која ће – надајмо се – ускоро изаћи) објављује у овом зборнику низ историографских и редакторских напомена и разматрања, која ће попунити давнашњу празнину у стручној литератури.

Васа Ивошевић објављује једну непознату посланицу владике Петра I (од 25. VII 1806) о организовању отпора Французима у Боки Которској. Као прилог публикована је и репродукција ове посланице. Димитрије Димо Вујовић саопштава интересантне непознате податке о Црној Гори и Боки Которској у два рукописа на француском језику с почетка XIX века.

О проблематици уједињења Црне Горе и Боке Которске расправљају још реферати и саопштења: Весне Вичевић (**Прилог проучавању делатности правног ресора уједињених покрајина Црне Горе и Боке Которске 1813–1814**); Васка Костића (**Поп Филип Костић и његова улога у догађајима 1813. у Боки**); Грације Брајковић (**Односи которског бискупа Марна Антуна Гргурина са митрополитом Петром I Петровићем и Централном комисијом 1813–1814**); Васка Костића (**Улога пјевачног друштва „Јединство“ у стварању услова за црногорско-бокељско јединство**); Томислава Жугића (**Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1813–1814. у средњешколским уџбеницима**); Косте Милутиновића (**Формирање Бонокоторске епископије и отцепљење Приморске епископије од Карловачке митрополије**).

У свима овим рефератима и саопштењима има – у већој или мањој мери – важних података и разматрања, која ће допринети ближем и свестранијем познавању ове сложене историјске проблематике, која све до данас није дубље и потпуније проучавана. Осим тога, ови радови вероватно ће изазвати и даља проучавања и нове студије о овој сложеној историјској тематици.

Коста Милутиновић

БРАНКО ПЕТРАНОВИЋ, МР НИКОЛА ЖУТИЋ: „27. МАРТ 1941“.
ТЕМАТСКА ЗБИРКА ДОКУМЕНАТА

НИКОМ Beograd, 1990, str. 693

Књига „27. март 1941“ третира велику историографску тему. То је тематска збирка докумената у којој су проф. др Бранко Петрановић и мр Никола Жутић успјели да, на добро осмишљеној и на документима заснованој концепцији, презентирају и освијетле релевантне чињенице у вези са 27. мартом, његову позадину, ток и посљедице. Овом књигом су,

углавном, разјашњене бројне дилеме о двадесетседмомартовском преврату, које трају колико и сам догађај. Књига садржи прворазредну историјску грађу о 27. марту 1941. године са најнужнијим коментарима. То је прва збирка о овом догађају. Она највећим дијелом садржи нову грађу различитог карактера: војног, дипломатског и унутрашњеполитичког. Значајно мјесто у збирци заузима грађа Форин офиса и посланстава Југославије у Анкари, Лондону, Вашингтону, Москви, Берну, Софији, Будимпешти, Риму, Берлину, Букурешту итд.

Посебну вриједност ове тематске збирке представља уводна студија др Петрановића, која се највећим дијелом темељи на новој историјској грађи и њеној анализи. У њој се на аналитичко-синтетички начин обрађују сви релевантни спољни и унутрашњи процеси који су претходили 27. марту, самом догађају и његовим реперкусијама. Богатство и разноврсност грађе, која потиче од заинтересованих фактора, домаћих и страних, непосредних учесника у догађајима, омогућили су дубље понирање у овај преломни историјски догађај.

Главни дио у књизи посвећен је реконструкцији тешке међународне кризе Југославије. Југославија је 1941. године бранила част, без обзира на исход. У изузетно тешкој и компликованој спољној и унутрашњој ситуацији, под снажним притиском великих сила није било лако нити могуће вући увијек праве потезе. Мали народи треба да воде далековиду политику, ако хоће да опстану, а то најчешће није могуће, јер велики послови историје обављају се онда када их догађаји и прилике налажу, а не када и како то неко жели.

Да бисмо схватили вријеме двадесетседмомартовских догађања неопходно је да се подсетимо на прве године другог свјетског рата, када је Њемачка, сходно учењу свога генерала из првог свјетског рата Лундердофа о вођењу тоталног рата, усвојила правило муњевите агресије, које је предвиђало, осим војно-политичког, економски и психолошки рат. У спровођењу психолошког рата, највећа је пажња поклањана петој колони, пропаганди у рату нерава са циљем да се ослаби борбеност, будност и дисциплина противника и унесе малодушност и растројство у његове редове. Тек када противник буде деморалисан, предузимана је велика офанзива, изненадно и без објаве рата, ради брзог уништења противника. Хитлер је допунио ово правило уношењем одредбе да Њемачка не смије поновити грешке из првог свјетског рата – да једновремено води рат на више фронтава, па зато треба противнике појединачно уништавати. Слиједећи такву политичку и војну доктрину, хитлеровска Њемачка је од септембра 1939. до љета 1940. године, за само годину и по дана освојила девет европских земаља: Аустрију, Чехословачку, Пољску, Данску, Норвешку, Белгију, Холандију, Луксембург и већи дио Француске. Освајањем ових држава Њемачка је заплијенила сва њихова привредна добра и читав ратни материјал употребила за своје освајачке планове.

Капитулација Француске, чија је политика уживала високи углед у свјетској дипломатији, а војна снага истицана као примјер организованости и тактичко-техничке оспособљености, дефетистички је

дјеловала на друге државе, па и на Југославију, јер је стварано увјерење о војничкој супериорности Њемачке. Послије слома Француске Хитлер је своје снаге усредредио на Велику Британију. Неуспјех битке за Британију био је први ударац њемачкој тактици муњевитог рата који је довео до промјене у Хитлеровим освајачким плановима. Он се почео ујурбано припремати за напад на Совјетски Савез. Прије напада на СССР Њемачка и Италија су тражиле од европских земаља, које нијесу биле под њиховом влашћу, да се изјасне хоће ли приступити Тројном пакту. Мађарска, Румунија и Бугарска приступиле су Тројном пакту и омогућиле њемачким војним јединицама да користе њихове територије.

Италија је последице окупације Албаније 1939. године постала сусјед Југославији читавом дужином Македоније, Косова и Метохије и Црне Горе. Италија је водила „динамичну политику територијалног проширења“, а на дипломатском плану није штеђела ријечи увјеравања да и ако уђе у рат жели да одржи мир на Балкану. Међутим, у октобру 1940. Италија је напала Грчку и показала своје претензије на Балкан и без споразума са Њемачком. Рат Италије са Грчком још више је угрозио југословенску независност. Иако су Њемачка и Италија биле у савезу, Њемачка није била вољна да препусти Италији доминацију на Балкану. Италија је још од 1939. године припремала напад на Југославију. У тим припремама она је рачунала на побуну и издвајање Хрватске, јер се у својим антијугословенским плановима ослањала на сепаратистичке снаге, као у Хрватској тако и на Косову и Метохији и Македонији. Италија је давала вишегодишње уточиште и помоћ усташама др Анте Павелића. Ни Совјетски Савез, иако неспреман за рат, није се одрицао својих интереса на Балкану, који су били „идентични са интересима Царске Русије“. Совјетски Савез је већ од јуна 1940. године постао балканска сила, повраћањем Бесарабије и сјеверне Буковине.

У таквој ситуацији Југославија настоји да побољша сопствену међународну позицију и врши промјене у политици према СССР-у. У јуну 1940. године успоставља дипломатске односе са Совјетским Савезом, (Југославија је била једна од посљедњих земаља Европе која је успоставила дипломатске односе са СССР-ом). Промјена у југословенској политици према Совјетском Савезу била је условљена снажним словенским, проруским осјећањима у народу и активностима комуниста који су захтијевали ослонац на СССР и изнад свега државним разлозима. Кнез Павле, као реални политичар, приклонио се интересима земље превазилазећи идеолошке разлике. У приближавању СССР-а и Југославије италијанска дипломатија је гледала почетак совјетског политичког продора на Балкан. У својој балканској политици Совјетски Савез је рачунао на Бугарску, у којој су у народу била јака словенска осјећања, а рачунао је и на Југославију. СССР је своје политичко дјеловање остваривао истовремено на два колосијека: преко својих званичних органа и преко Коминтерне. Совјети су користили „панславистичка осјећања“, која су била жива у Србији и Црној Гори, као и дјеловање Коминтерне преко Комунистичке партије Југославије.

Југославија је све више привлачила пажњу не само Њемачке и Италије него и Велике Британије и Француске, како због свог геополитичког положаја и својих природних богатстава тако и због етничке разноврсности свога становништва. У земљи разореној изнутра и све угроженијој споља, укрштале су се стране пропаганде, које су све више појачавале своју активност у намери да југословенску јавност и југословенске званичне факторе придобију за себе. Радило се, у ствари, о рату између британске и њемачке пропаганде, од којих је свака радила у више смјерова. У борби за превласт на Балкану Енглеска и Њемачка су полазиле искључиво од својих интереса. Политику Велике Британије на Балкану подржавале су Сједињене Америчке Државе са предсједником Френклином Рузвелтом на челу. Као што су велике силе у својој политици према Балкану полазиле само од својих интереса, тако су и мале балканске државе настојале, колико су им догађаји и велесиле дозвољавале, да заштите своје интересе. У том смислу су Југославија и Грчка прогласиле неутралност. Таква политичка оријентација Југославије и Грчке није одговарала Енглеској, а Њемачкој јесте, због њеног стратешког опредељења да не отвара борбу на два фронта. Но, ускоро ће и Њемачка, сходно својим стратешким плановима, захтијевати од Југославије да се одреди према Тројном пакту.

Југославија је била неспремна за рат. Зато је прокламовала апсолутну неутралност. Кнез Павле са Крунским савјетом настојао је да добије у времену, али оно није радило за Југославију. Њемачка је све више стезала обруч око Југославије, а Велика Британија одговарала појачаном дипломатском активношћу, како би се отворио други фронт и организовала одбрана од њемачког напада на Југославију. Тако се Југославија у марту 1941. године нашла у центру свјетског интересовања. Око ње су се сукобљавали интереси зараћених велесила. Стијешњена између Њемачке и Италије с једне и Велике Британије коју подржавају САД с друге стране, уз све изразитије интересовање СССР-а за збивања на Балкану, Југославија је имала да бира између часног отпора и капитулантског односа – и поред свих обећања и гаранција које је добијала од стране сила Осовине. Опредељење за политику неутралности више није могло опстати. Зато је Крунски савјет, с кнезом Павлом на челу, настојао да спаси што се могло спасити. Опредељујући се за тзв. реал-политику, Југославија је потписала приступање Тројном пакту. Шта је при томе било опредељујуће – историјска наука се тиме већ дуже времена бави, а увјерен сам да ће се бавити и убудуће, и то не само наша него и свјетска. Њемачка је обећавала Југославији војну неутралност, територијални интегритет и независност. Иако је захуктала њемачка ратна машина газила све пред собом, њој није ишло у рачун да нападне Југославију, и то из два разлога: прво, јер је са Југославијом имала развијене економске односе и, друго, што се Њемачке тих дана спремала за напад на СССР, са којим је била у формалном пријатељству, па јој није одговарало да ангажује војску за окупацију Југославије, познајући склоност југословенских народа, посебно српског, за герилско ратовање.

Западни савезници због тешке ситуације у којој су се налазили нијесу обећавали Југославији никакве гаранције ако не приступи Тројном пакту, осим моралног подстрека и неких неодређених обећања која су више ишла преко разних обавјештајних служби него преко званичних органа.

Одлука да Југославија приступи Тројном пакту није донијета ни брзо ни лако. Опредјељење кнеза Павла и Крунског савјета да потпишу протокол о приступању Тројном пакту нијесу била мотивисана никаквим емоцијама, него страхом од њемачке силе и настојањем да се избјегне рат. Кнезу је било јасно да Њемачка неће поштовати дате гаранције, осим док јој то буде одговарало. Он је у одлагању тражио рјешење за Југославију, свјестан унутрашњег политичког стања и увјерен да се Хрватска и Словенија неће борити против сила Осовине.

Глас о приступању Југославије Тројном пакту муњевито се проширила по читавом свијету. Највише га је ширила Енглеска и њени агенти, осуђујући овај акт југословенске владе као пронацистички и прогермански, позивајући истовремено народ да сруши срамни акт. Даљи ток догађаја о пучу и рушењу владе Цветковић–Мачек и кнеза Павла је познат, као и проглашење малољетног Петра II за краља. Али, у вези са приступањем Југославије Тројном пакту, намећу се бројна питања и дилеме, од којих ваља апострофирати само најважнија: Прво, да ли је Југославија стварно морала приступити Тројном пакту? Друго, ако је морала, који су то били чиниоци који су је принудили на то? Треће, ко је био одлучујући фактор у доношењу одлуке да се приступи Тројном пакту? Четврто, какви би били изгледи Југославије да није потписала протокол о приступању Тројном пакту? Пето, зашто је срушена влада Цветковић–Мачек, када је нова влада са генералом Душаном Симовићем на челу признала одредбе Пакта? итд.

Одговор на свако од ових питања је сложен и тешко да може задовољити радозналост свих који оваква питања покрећу и постављају. Одговоре, несумњиво, треба тражити у ондашњој међународној ситуацији и околностима, као и геополитичком положају Југославије. Овдје налазим за потребно да истакнем и то да научник никада ништа не доказује, он само покушава да утврди чињенице, јер се историјска наука не бави питањем: „шта би било да је било“. Нагађања су у овом случају сувишна, када о томе документи говоре. Наиме, фашизам је имао за циљ постизање свјетске доминације и стварање „Хиљадугодишње свјетске империје“, која је требало да обухвати Европу и најбогатије регионе Африке, Азије и Латинске Америке. Словенима је била намијењена понижавајућа улога обесправљеног народа. Зато је пуч од 27. марта 1941. године потврдио да се у историји опстаје само вјерношћу себи, традицији, духу, јер ако се и страда – опстаје се, мада храброст у политици ријетко доноси корист.

У вези са 27. мартом 1941. године намећу се, с аспекта савремености, многа питања. Једно од њих је наше стално враћање прошлости, које је на неки начин обраћање садашњости. Асоцијације су многоструке и вишезначне. Одговори на многа савремена питања траже се у прошлости. Они се, наравно, тамо увијек не налазе, али коријени и зачеци су тамо. Прошлост нам нуди одговор и на трагику која нас прати.

Она нам све мање пројектује будућност, али би могла да помогне у толико потребној отрежњујућој стварности. У вези са тим, педесетогодишњица 27. марта и уопште преломна 1941. година побуђују асоцијације и изазивају бројне дилеме о илузорности наших страдања, о незахвалности наших савезника, о бројним жртвама, братоубилачком рату, о уништењу материјалних добара, о продубљеним расколима итд. Нијесу ријетки они који садашње стање упоређују са оним из 1941. године, подсећајући, на разједињеност. Међунационални интереси и националистичке страсти растачу југословенско државно ткиво и пријете сломом; српско-хрватски односи и онда као и сада чине кичму југословенске (не)стабилности. Македонски сепаратисти у политици ВМРО-а и 1941. као и сада теже отцјепљењу; усташка агресивност и повезаност са спољним снагама и тежња за издвајањем Хрватске у самосталну државу су дио програма који се и сада понавља; тежња за стварањем „Велике Албаније“, коју је италијански краљ прогласио 12. августа 1941. године и која је обухватала италијански (окупацијски) дио Косова и Метохије, западну Македонију и дио Црне Горе, и данас је жива и на њој деценијама раде албански сепаратисти и националисти потпомогнути спољним и унутрашњим снагама; Југославија је 1941. била полигон шпијунског рата Њемачке и Италије с једне и Велике Британије и САД с друге стране, уз све наглашенији интерес совјетске обавјештајне службе, а посљедњих деценија тешко је утврдити ко све не води пропагандно-шпијунски и специјални рат на тлу Југославије и на њену штету. Бугарска је своје територијалне претензије показала 1941. године, а ни до данас их се није одрела. Италија, и када то њена званична политика не показује, и даље има латентне територијалне претензије. Исто је остало и са Мађарском. Њемачка је као и 1941. године у значајним економским односима са Југославијом. САД су много обећавале, али и условљавале, као, уосталом, и данас. Југославија се и тада, као и сада, налазила на великом историјском раскршћу. Ни тада, као ни сада, није имала личност која би била дорасла догађајима, нити јасну политику. Југославија је била трагично разједињена. Суморне слутње раздирале су земљу и њене народе.

Да ли се то историја на неки начин понавља, и то у свом фарсичном облику?

Не, није у питању понављање историје, већ се, по нашем увјерењу, ради о асоцијативној историји, а непоновљивост историје не значи да не постоје историјски процеси дугог трајања који се исназују у сличним формама и у другим контекстуалним ситуацијама које изражавају суштину понашања претходних. На тој упоредној равни и те како се множе драстичне асоцијације. Зато књига проф. др Бранка Петрановића и мр Николе Жутића „27. март 1941“ неодољиво асоцира на садашња југословенска раскршћа.

Бранислав Ковачевић